

ETICKÝ KODEX PRO ČESKÝ PEDAGOGICKÝ VÝZKUM: ZDŮVODNĚNÍ A NÁVRH

ETHICAL CODEX FOR THE CZECH EDUCATIONAL RESEARCH: PROPOSAL AND ITS JUSTIFICATION

Jan Průcha, Roman Švaříček

Abstrakt: V českém pedagogickém výzkumu dosud chybí vymezení etických principů, jimiž by se měli řídit ti, kdo tento výzkum provádějí. V referátu je objasněno, že etické principy v podobě kodexu mají vypracovány zahraniční asociace pedagogického výzkumu, zejména AERA a BERA. S přihlédnutím k těmto kodexům byl vypracován návrh českého etického kodexu, který autoři předkládají účastníkům konference ČAPV i ostatním pracovníkům české pedagogické vědy k diskusi. Předpokládá se, že tento návrh bude na základě diskuse zpřesněn a obohacen a pak předložen členům ČAPV, pracovníkům pedagogické vědy a výzkumu a také doktorandům a studentům jako návodný, byť dobrovolně přijímaný soubor doporučení pro respektování morálních dimenzí příslušné profese.

Klíčová slova: pedagogický výzkum, etický kodex, etické standardy výzkumu, kodex BERA, kodex AERA, Česká asociace pedagogického výzkumu (ČAPV)

Abstract: Till now there exist no ethical guidelines in the Czech educational research that could serve to those who conduct the research. The paper presents a brief information about ethical standards that have been elaborated and accepted by American Educational Research Association (*Ethical Standards of the American Educational Research Association, 1992*) and by British Educational Research Association (*Revised Ethical Guidelines for Educational Research, 2004*). Being inspired with these standards we have developed the proposal for ethical guidelines which we present to participants of the conference and, at the same time, to all members of the Czech Educational Research Association (CERA). We hope that a discussion about this proposal can lead to creating of an Ethical Codex which could be used as a steering instrument by research workers, doctoral students and other professionals in the Czech educational science.

Key words: educational research, ethical codex, ethical standards of the research, codex of AERA, codex of BERA, Czech Educational Research Association (CERA)

1 Úvod

Český pedagogický výzkum prochází v současné době pozitivním rozvojem. Vzrůstá počet kvalitních výzkumných projektů a publikací, obohacuje se a zdokonaluje se metodologický aparát a postupně přibývá také počet těch, kdo se výzkumem zabývají. Za této situace se jeví jako užitečné uvažovat o jedné stránce pedagogického výzkumu, která v něm byla dosud přehlížena. Jde o etické principy, které musí každý výzkum respektovat, aby mohl nést atribut „vědecký“. V tomto příspěvku stručně objasňujeme základní principy etického kodexu, jimiž by se měl řídit český pedagogický výzkum. Širší výklad k této problematice jsme prezentovali v časopise *Pedagogická orientace* (Průcha, Švaříček, 2009).

Etický kodex v profesním prostředí je soubor mravních zásad a konvencí, kterým se dobrovolně nebo s právní závazností podřizují jedinci ve své pracovní činnosti. V mnoha současných profesích (např. advokacie, lékařství, tlumočnictví) mají etické kodexy charakter norem, které musí být příslušnými pracovníky nezbytně splňovány. V případě vědy a výzkumu nemají etické kodexy právní důsledky, nýbrž jsou jakýmsi „strážci dobrých mravů“, které přispívají k hodnověrnosti a veřejné prestiži daných oborů. Takový charakter má např. Etický kodex výzkumných pracovníků v Akademii věd ČR schválený v roce 2006.

Česká pedagogická věda a výzkum dosud žádný etický kodex nevypracovala, i když etickými principy výzkumu se někteří pedagogové zabývali (Pelikán, 1998; Švaříček, 2007, aj.). Na rozdíl od toho v některých zemích s vyspělým pedagogickým výzkumem etické kodexy jsou vypracovány a přijaty příslušnými asociacemi. Zde si stručně všimneme dvou kodexů, a to v USA a Británii.

2 Etický kodex AERA

Etický kodex AERA (*American Educational Research Association*) byl publikován již v roce 1992 s názvem *Ethical Standards* (AERA, 1992). Zdůrazňuje se v něm, že pedagogičtí výzkumníci mají odpovědnost provádět výzkum nejen s aplikací vědeckých přístupů a metod, ale také s respektováním morálních principů, zejména ve vztahu k zkoumaným subjektům. Kodex je strukturován do šesti oddílů, v nichž jsou podrobně formulovány jednotlivé standardy (celkem 44 standardů). Oddíly pokrývají tyto oblasti:

I. Odpovědnost k oboru

II. Chování k výzkumným populacím, k pedagogickým institucím, k veřejnosti

III. Intelektuální vlastnictví

IV. Editování, recenzování a hodnocení výzkumu

V. Sponzoři, politici a jiní uživatelé výzkumu

VI. Studenti a mladí výzkumní pracovníci

Standardy formulované v jednotlivých oddílech vyjadřují principy, které se rozhodně netýkají jen amerických výzkumníků. Kvůli omezenému prostoru zde uvádíme zkráceně jen standardy I. oddílu:

Pedagogičtí výzkumníci

1. musí svůj profesní život realizovat tak, aby v očích veřejnosti neohrožovali postavení oboru,
2. nesmí zkreslovat či falšovat autorství, důkazy, data, nálezy či závěry výzkumu,
3. nesmí ať vědomě či z nedbalosti zneužívat svou profesi pro podvodné účely,
4. musí čestně a úplně zveřejňovat svou kvalifikaci jakož i své odborné limity při poskytování odborných stanovisek veřejnosti a státním orgánům,

5. mají se snažit sdělovat své výsledky všem relevantním uživatelům a mají se vyvarovat zatajování nebo účelové selekce při zveřejňování výsledků,
6. musí informovat o koncepcích, postupech, analýzách a výsledcích výzkumu přesně a s dostatečnou podrobností umožňující jiným výzkumníkům jim porozumět,
7. musí psát zprávy o výzkumu tak, aby byla zřejmá praktická významnost výsledků pro politiky, byť s uvedením limitů pro zobecnění výsledků,
8. nesmí diskriminovat na základě pohlaví, sexuální orientace, fyzických handicapů, barvy pleti, sociální třídy, náboženství, etnické příslušnosti, národnosti a jiných atributů,
9. mají odmítat žádosti o posuzování práce jiných výzkumníků, jde-li o osobní konflikt nebo nemohou-li posuzování provést včas,
10. musí se vyhnout jakýmkoli formám zastrašování jiných kolegů a svou profesní pozici nesmí zneužívat k získávání ekonomických či jiných výhod od studentů, kolegů či jiných subjektů.

3 Etický kodex BERA

Etický kodex Britské asociace pedagogického výzkumu byl publikován také v roce 1992 a v přepracované druhé verzi byl vydán roku 2004 (BERA 2004). Etický kodex je sestaven ze čtyřiceti principů. Povinnosti výzkumníka jsou rozčleněny do skupin, které se týkají: povinností vůči účastníkům výzkumu; povinností vůči sponzorům výzkumu; povinností vůči společenství výzkumníků ve výchově a vzdělávání.

Zde uvádíme pouze výběr několika principů, z nichž je zřejmé vnímání morálního závazku.

Principy

10. Asociace chápe dobrovolný poučený souhlas účastníků jako podmínku započetí výzkumu.
11. Výzkumníci musí podniknout všechny kroky nutné k tomu, aby účastníci výzkumu pochopili proces, do něhož budou zapojeni, včetně toho, proč je jejich účast nutná, jak bude výzkum použit a komu bude podána zpráva. Výzkumníci zapojení do akčního výzkumu musí zvážit do jaké míry se jejich vlastní reflektivní výzkum dotýká ostatních.
16. V případě účastníků, jejichž věk, intelektuální schopnosti nebo jiné citlivé okolnosti mohou omezit míru jejich porozumění či schopnost udělit dobrovolný souhlas se svou rolí, musí výzkumníci plně prozkoumat alternativní způsoby, jak jim může být umožněno platně reagovat.
22. Výzkumníci musí podniknout všechny kroky, aby minimalizovali následky projektů, které zvýhodňují nebo jsou vnímány jako zvýhodňující pro jednu skupinu účastníků vůči druhé např. u experimentu nebo kvazi-experimentu, kdy je dané jednání vnímáno jako žádoucí intervence, a který není z definice dostupný pro kontrolní nebo srovnávací skupinu v daném pořadí.
23. Důvěrné a anonymní nakládání s daty účastníků je považováno za normu pro provádění výzkumu. Výzkumníci musí uznat právo účastníků na soukromí a musí jim přiznat právo na důvěrnost a

anonymitu, pokud se jej sami účastníci nebo jejich zástupci nebo odpovědné osoby výslovně a dobrovolně nevzdají. V takovém případě je v zájmu výzkumníků mít toto zřeknutí se práva doloženo písemně.

38. Asociace doporučuje, aby se všichni členové seznámili se směrnicemi BERA pro publikování výzkumných závěrů: Good Practice on Educational Research Writing (Správný postup při psaní a publikování výzkumných závěrů).

48. Akademický status či jiné ukazatele služebního pořadí nesmí rozhodovat o prvním místě autorství; pořadí autorství by mělo spíše odrážet relativní vedení týmu a míru příspěví jednotlivých zúčastněných výzkumníků.

Kodex BERA je vnímán jako morálně závazný, neboť získal podporu široké akademické veřejnosti. V nedávné době například Universities Scotland (reprezentuje skotské vysoké školství) přijala etický kodex BERA za svůj vlastní.

4 Návrh etického kodexu pro český pedagogický výzkum

Ze zkušenosti lze odvodit, že etické principy by se měly týkat hlavně dvou oblastí chování pedagogů: přípravy a realizace výzkumu a publikační činnosti.

Problematické je, kdy by si měl výzkumník klást otázky týkající se etických dimenzí svého bádání. Doporučujeme tyto otázky zahrnout do kritérií kvality výzkumu, kde by se měl badatel zabývat nejen validitou, reliabilitou a zobecnitelností, ale také etickými dimenzemi výzkumu. Zabývat se kontrolou kvality svého výzkumu by se tak výzkumník měl spolu se stanovením cílů výzkumu, definováním výzkumného problému a rozhodováním o metodách a průběhu výzkumu, tedy před samotným sběrem dat. Někteří badatelé (Rubin, Rubin, 2005) hovoří o nutnosti vytvořit si a dodržovat etické zvyklosti či rutiny během výzkumného procesu. Výzkumník by měl v průběhu výzkumu promýšlet, jaké jsou a mohou být etické dimenze jeho jednání, interpretace dat a zveřejnění závěrů výzkumu.

Etické principy pedagogického výzkumu se týkají následujících základních témat:

Důvěrnost a anonymita

Důvěrnost a anonymita by měly být dodrženy z důvodu ochrany osobnosti účastníků výzkumu, a to jak zkoumaných jedinců, tak výzkumníka. Základním imperativem je, aby nedošlo k sebemenší újmě účastníků výzkumu.

Získání poučeného souhlasu s výzkumem

Výzkumník by měl získat svobodný a poučený souhlas účastníků bádání a měl by to také zdokumentovat (nahrát na diktafon, vyplnit formulář). Poučený souhlas vyžaduje, aby účastníci výzkumu byli pravdivě seznámeni s povahou a veškerými možnými důsledky své účasti na výzkumu a na základě toho se svobodně rozhodli pro účast ve výzkumu. Účastníkům musí být dále sděleno právo odstoupit od účasti na výzkumu bez udání důvodu.

Zpřístupnění závěrečné zprávy účastníkům výzkumu

V kvantitativním výzkumu panuje obecná shoda, že by měl výzkumník nabídnout respondentům výsledky provedeného šetření. Zejména v kvalitativním výzkumu se dlouhodobě diskutuje o tom, jak by závěrečná zpráva měla být zpřístupněna. Domníváme se, že by autoři měli zprostředkovat závěry svého šetření účastníkům výzkumu, a to v takové podobě, aby mohli nálezy a výsledky plně pochopit.

Navrhujeme tyto **etické principy pedagogického výzkumu**:

Pracovník pedagogického výzkumu

- 1. provádí výzkum s respektem vůči všem jedincům, kteří jsou přímo či nepřímo cílem zkoumání, a dbá, aby nezpůsobil újmu a nepoškodil jejich práva*
- 2. informuje účastníky výzkumu pravdivě o povaze, cíli a průběhu výzkumu, stejně jako o možných důsledcích výzkumu*
- 3. získává pro výzkum dobrovolný poučený souhlas od zkoumaných účastníků a poučí je o jejich možnosti z výzkumu kdykoliv odstoupit*
- 4. zachovává důvěrnost anebo anonymitu informací získaných během výzkumu od zkoumaných jedinců*
- 5. při výzkumu používá metody sběru dat s ohledem na zachování autorských práv*
- 6. během výzkumu i po jeho zveřejnění uchovává data a plány výzkumu takovým způsobem, aby nemohlo dojít k jejich zneužití (viz Zákon č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů)*
- 7. zprostředkuje odpovídajícím způsobem výsledky svého výzkumu zkoumaným účastníkům*
- 8. nezveřejňuje výsledky svého výzkumu, pokud by mohlo dojít k poškození práv účastníků zkoumání*
- 9. odpovídá za přesnost a správnost výzkumu*
- 10. respektuje pravidla vědecké práce, stejně jako svobodné, nezávislé a kritické myšlení*

Etické principy publikační činnosti

Prohřešky proti etice publikační činnosti v pedagogickém výzkumu se týkají především citování pramenů. Přijatelné tak mohou být pouze ty práce, které jasně a zřetelně dodržují autorská práva a nezkreslují vlastní data. Nepřipouští se ani zjevné, ani skryté plagiátorství.

Pracovník pedagogického výzkumu

- 1. v rámci své profese je povinen zveřejňovat výsledky své badatelské práce, a to v psaných i mluvených prezentacích (monografie, články v časopisech, přednášky aj.)*
- 2. obsah svých publikací prezentuje pravdivě a nezkresleně na základě dosažených vlastních i jiných výzkumů*
- 3. nezamlčuje záměrně názory jiných autorů, které by byly protichůdné k jeho vlastním stanoviskům*

4. své výsledky prezentuje v závislosti na typu obsahu tak, aby byly k dispozici různým skupinám potenciálních uživatelů (tj. jiným badatelům, vzdělávacím politikům, učitelům a ředitelům škol, pracovníkům školské administrativy, rodičům, dětem a mládeži aj.)
5. publikace ztvárňuje tak, aby svými komunikačními parametry byly přizpůsobeny očekávaným potřebám jednotlivých skupin uživatelů
6. důsledně respektuje zásady a předpisy k publikování zadané jednotlivými médii
7. uvádí pouze ty prameny, s nimiž se skutečně a přímo seznámil
8. ctí autorská práva jiných badatelů a zdrojů informací, takže v žádném případě - neuplatňuje zkomolení citací, jejich účelového vytrhávání z původního kontextu apod.
9. jako vysokoškolský učitel důsledně cituje i autory diplomových či jiných prací (pokud z nich čerpá) svých studentů, které považuje za plnoprávné autory
10. soustavně a přesně dodržuje pravidla citace myšlenek či částí textů z jiných publikací, zejména důslednými odkazy na zdroje, (autory), z nichž je citováno; přitom se řídí zásadami české státní normy *Bibliografické citace (ČSN ISO 690 z roku 1996)*, resp. jejími modifikacemi v jednotlivých nakladatelstvích, redakcích časopisů aj.
11. ve sporných případech se opírá o ustanovení autorského zákona č. 121/2000 Sb., zejména o § 31 upravující citace v odborných a vědeckých dílech

5 Závěr

Cílem našeho textu je v první řadě začít odbornou debatu o etické dimenzi pedagogické vědy a výzkumu. Podrobnější výklad k návrhu etického kodexu pro pedagogický výzkum publikujeme na jiném místě (Průcha, Švaříček, 2009). Navržené principy etického kodexu budou jistě předmětem neustálého přepracování a doplňování s ohledem na vývoj pedagogické teorie a výzkumu.

Literatura

AERA. Ethical Standards of the American Educational Research Association. *Educational Researcher*, 21, 1992, č. 7, s. 23-26. ISSN 0013-189X. Dostupný také z <<http://www.aera.net/aboutaera/?id=222>>.

BERA. *Revised Ethical Guidelines for Educational Research*. Notts: British Educational Research Association, 2004. 13 s. ISBN 0-946671-26-5.

Pelikán, J. *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*. Praha, Karolinum, 1998.

Průcha, J., Švaříček, R. Etický kodex české pedagogické vědy a výzkumu. *Pedagogická orientace*, 19, 2009, č. 2, s. 71-87.

Rubin, H. J., Rubin, I. S. *Qualitative Interviewing. The Art of Hearing Data*. Thousand Oaks: SAGE, 2005.

Švaříček, R. Etické dimenze výzkumu. In Švaříček, R., Šedová, K. a kol. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha, Portál, 2007, s. 43-50.

Kontakt

Prof. PhDr. Jan Průcha, DrSc., Varnsdorfská 333, 190 00 Praha 9

janprucha@volny.cz

Mgr. Roman Švaříček, Ústav pedagogických věd FF MU, A. Nováka 1, 602 00 Brno

svaricek@phil.muni.cz

[zpět na obsah](#)